

ЕМОЦІОГЕННІ ЗАСОБИ У ПСИХОКОРЕКЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ПОРУШЕНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ З АУТИЗМОМ В УМОВАХ ГРУП ЗМІШАНОГО ВІКОВОГО СКЛАДУ

EMOTIONOGENIC METHODS IN THE PSYCHOCORRECTION OF COMMUNICATION DISORDERS IN PRESCHOOLERS WITH AUTISM IN GROUPS OF MIXED AGE COMPOSITION

Стаття присвячена розкриттю проблеми комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей з аутистичним розладом. Даний аспект представлено в контексті теоретико-емпіричних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених. Акцентовано увагу на перебуванні дітей у групах змішаного вікового складу, що передбачає диференційований підхід у використанні емоціогенних засобів.

Розкриті поняття «комунікація» як передача інформації; «спілкування» як обмін інформацією між двома або більше особами, а також «комунікативний процес» як знакова вербальна та невербальна системи.

Проаналізовано сутність прояву феномену «аутизм» і особливості організації психокорекційної роботи у групах зі змішаним віковим складом / різновікових групах. Розкриті комунікативні порушення дітей дошкільного віку з аутизмом (проблеми з вимовою, розуміння запропонованої інформації, небажання спілкуватися з оточення). Також розкриті порушення соціальних, поведінкових, рухових функцій у дошкільників, їхня обмеженість інтересів і звичок.

У рамках емоційності, для психокорекції комунікативних порушень у дітей дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу, запропоновано використання емоціогенних засобів – різних емоційно забарвлених прийомів, які здатні змінити стан дитини, викликати в неї поведінкові реакції, розуміння виконання дій, емоційний відгук у комунікативному напрямі. Також емоціогенність впливає на мотиваційну сферу дитини, її потреби, розвиток когнітивної й емоційної сфер.

Емоціогенні засоби представлені кінетичними невербальними засобами спілкування: жестами, мімікою, виразами очей, а також АВА-терапією, в основі якої думка про те, що поведінка дитини сприяє розвитку розуміння мовлення.

Запропоновано приклади завдань, вправ комплексного використання емоціогенних засобів у процесі організації психокорекційної роботи з дітьми дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу з урахуванням вікових особливостей.

Ключові слова: комунікативні порушення, психокорекція, дошкільники, аутизм, групи змішаного вікового складу, емоціогенні засоби, АВА-терапія, невербальні засоби спілкування.

The article is devoted to the disclosure of the problem of communicative and speech development of children with autistic disorder. This aspect is presented in the context of theoretical and empirical research by domestic and foreign scientists. Attention is focused on finding children in groups of mixed age composition, which implies a differentiated approach in the use of emotionogenic methods.

The concepts of "communication" as the transfer of information; "communication" as the exchange of information between two or more persons, as well as the "communicative process" as a symbolic verbal and non-verbal system are disclosed.

The essence of the manifestation of the phenomenon of "autism" and the peculiarities of the organization of psychocorrective work in groups with mixed age composition / age groups are analyzed. The communicative disorders of preschool children with autism (problems with speech, understanding of the proposed information, unwillingness to communicate with others) are revealed. Violations of social, behavioral, and motor functions in preschoolers, their limited interests and habits are also revealed.

Within the framework of emotionality, for the psychocorrection of communicative disorders in preschool children with autism in groups of mixed age composition, the use of emotionogenic methods is proposed – various emotionally colored techniques that can change the child's condition, cause behavioral reactions, understanding of the performance of actions, emotional response in a communicative direction. Emotionality also affects the motivational sphere of a child, his needs, the development of cognitive and emotional spheres.

Emotionogenic means are represented by kinetic non-verbal means of communication: gestures, facial expressions, eye expressions, as well as ABA therapy, based on which the child's behavior entails the development of speech understanding.

Examples of tasks and exercises of the complex use of emotionogenic means in the process of organizing psychocorrective work with preschool children with autism in groups of mixed age composition, taking into account age characteristics, are proposed.

Key words: communication disorders, psychocorrection, preschoolers, autism, groups of mixed age composition, emotionogenic means, ABA therapy, non-verbal means of communication.

УДК 159.922.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.59.12>

Клак В.О.

к.психол.н.,

старший викладач кафедри дошкільної освіти

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Волженцева І.В.

д.психол.н., професор,

професор кафедри психології

Університет Григорія Сковороди

в Переяславі

На сучасному етапі комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей із розладами аутичного спектра є важкою психолого-педагогічною проблемою, бо дитині необхідно не тільки засвоїти більше слів, а й розвивати здібності взаємодіяти з іншою особою, спіл-

куватися з нею. Особливо гостра ця проблема в дітей, які перебувають в умовах груп змішаного вікового складу, бо психічний розвиток дітей різного віку, безумовно, відрізняється, що потребує диференційованого підходу.

Тому в науково-емпіричному аспекті багато уваги вчені приділяють дослідженню особливостей розвитку когнітивних можливостей дітей з аутичним розладом, їхньої емоційно-вольової сфери, комунікативної поведінки, соціальних відносин, що необхідно враховувати у процесі психокорекції комунікативних порушень дітей дошкільного віку з аутизмом.

Так, проблему аутизму розкривали Т. Ілляшенко, С. Конопляста, К. Островська, М. Химко, Д. Шульженко й інші; соціалізацію, навчання та виховання дітей із розладами аутистичного спектра вивчали В. Тарасун, Г. Хворова; проблему формування комунікативної діяльності в дітей з аутистичними розладами розглядали Н. Базима, В. Башина, О. Белова, М. Породько, Р. Призванська, В. Тарасун; питання зв'язку рухів із когнітивними процесами вивчали В. Боднар, Т. Власова, В. Синьов; проведенню занять із фізичного виховання з дітьми аутистичного розладу присвятили праці А. Кравченко, А. Лавренюк, О. Орес, М. Породько, Т. Тимофеева; реабілітацію дітей із вищезазначеної категорії досліджували Я. Крет, Н. Михайлова, А. Сімко, І. Шаповалова; у працях таких зарубіжних учених, як Л. Вотсон, Е. Гарр, Т. Лейтон, П. Хант, Е. Шоплер, зосереджено увагу на розкритті даної проблеми в соціально-педагогічному та психологічному напрямках; вербальні та невербальні засоби комунікації представили Н. О'Коннор, Б. Прізант, Б. Хермелін; проблемою аутизму також цікавилися зарубіжні вчені: Х. Аспергер (H. Asperger), Л. Бендер (L. Bender), М. Брістол (M. Bristol), С. Харріс (S. Harris), Б. Хермелін (B. Hermelin), Л. Каннер (L. Kanner). Дослідження, які присвячено психокорекційній роботі з дітьми аутистичного розладу, подані в роботах К. Островської, М. Породько, Т. Скрипник, Д. Шульженко.

Метою статті є обґрунтування можливостей використання емоціогенних засобів у психокорекції комунікативних порушень дітей дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу.

Комунікація – це передача інформації, а *спілкування* – «обмін інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання й одержання інформації» [2].

Комунікативний процес реалізується за допомогою визначених засобів – *знакових систем*. Їх поділяють на *вербальні* (лат. *verbalis* – словесний) і *невербальні* (безсловесні). *Невербальна комунікація* відбувається зазвичай несвідомо, мимовільно. Здебільшого люди контролюють своє мовлення, але на підставі аналізу їхньої міміки, жестів, інтонації можна оцінити правильність, щирість мов-

ної інформації. Невербальний блок комунікації – це ті чинники, які наявні у спілкуванні, але безпосередньо не пов'язані з текстами (пози, жести, міміка, мова простору, одягу, кольорів, манера спілкуватися). Існують різні типології невербальних засобів спілкування, оскільки їх утворюють і сприймають різні сенсорні системи: *зір, слух, тактильні відчуття, смак, нюх*, а також враховується момент, коли відбувається спілкування.

У рамках заявленої проблеми йдеться про комунікативні порушення дітей дошкільного віку в умовах груп змішаного вікового складу, тобто комунікативні порушення, які пов'язані із *проблемами мовлення, комунікації* дітей з аутистичними розладами, які негативно впливають на міжособистісні стосунки, поведінку, спілкування, когнітивний і загальний розвиток дітей із вищезазначеним розладом. Адже спілкування для дитини – це спосіб вираження ставлення до інших дітей, організація спільної діяльності, формування та розвиток міжособистісних відносин, пізнання дітьми один одного, необхідна умова не тільки формування особистості, її свідомості та самосвідомості, а й найважливіший чинник загального психічного розвитку дитини. Саме спілкування, як особливий рід діяльності, – творча гра інтелектуальних і емоційних сил співрозмовників, взаємне навчання партнерів, досягнення ними нових знань під час обговорення предмета розмови, досягнення встановленої кожною стороною мети спілкування (обмін думками, враженнями), дуже важливе в умовах груп змішаного вікового складу.

Охарактеризуємо сутність прояву феномену «аутизм» і особливості організації психокорекційної роботи у групах зі змішаним віковим складом / різновікових групах.

Отже, **аутизм** – це психічне захворювання, яке виникає внаслідок порушень, що відбуваються в головному мозку дитини. До таких порушень необхідно віднести: **порушення у спілкуванні** (проблеми з вимовою, розуміння запропонованої інформації, небажання спілкуватися з оточенням); **порушення соціальних функцій** (прагнення до самотності, неможливість виконання запропонованих інструкцій, відстороненість, порушення **поведінкових проявів** (стереотипність поведінки, одноманітність), порушення **рухових відхилень** (стрибки на місці, повторювання помахів руками, біг по колу, ляскання в долоні), обмеженість **інтересів і звичок** дитини (безініціативність або надмірна зацікавленість предметами, як-от: автомобіль, колеса, одноманітність в поведінці).

Аутистичні прояви необхідно враховувати у психолого-педагогічній діяльності вихователя, логопеда та психолога в умовах груп змішаного вікового складу. Так, «у різновіко-

вій групі має бути один-єдиний режим дня для всіх вікових підгруп, складається він за тією підгрупою, у якій є найбільша кількість дітей. Важливо завжди дотримуватися такого правила: усі режимні процеси починати з молодшими дітьми. Усе це дає змогу дітям різного віку в заданій послідовності та поступово переходити від одного виду діяльності до іншого, допомагає забезпечити різноманітну правильність режимних процесів» [5].

«Організація харчування, вмивання, одягання та роздягання дітей в умовах різновікової групи потребує великої майстерності вихователя, чіткої роботи всього обслуговуючого персоналу, створення спокійної та доброзичливої обстановки, уважного ставлення дорослих до дітей. Усе це важливо тому, що за невеликий проміжок часу, який за режимом відводиться для проведення таких життєво важливих процесів, необхідно не тільки правильно та швидко обслужити дітей, нагодувати, одягнути тощо, а й відповідно до програмних вимог забезпечити формування необхідної для дітей кожного віку культурно-гігієнічної навички» [5].

Для цього потрібно дотримуватися правил:

- 1) «усе необхідне для харчування, його організації, готувати до тієї миті, коли діти починають мити руки;
- 2) умивання та розміщення дітей за столи проводити поступово, починаючи з молодших дітей;
- 3) не затримувати за столом дітей молодшої та середньої підгруп;
- 4) їжу для маленьких дітей готувати заздалегідь;
- 5) вихователь керує більшістю дітей групи, няня допомагає вихователю;
- 6) порядок обслуговування дітей, а також вимоги вихователя та няні до звичок дітей мають бути єдині й постійні;
- 7) організація режимних процесів має сприяти розвитку самостійності дітей, формуванню навичок культурної поведінки» [5].

Незважаючи на важкість організації процесу роботи з дошкільниками в умовах груп змішаного вікового складу, необхідно підкреслити позитивні моменти в даному аспекті. Так, «різновікові групи мають значно більші можливості в соціальному, особистісному розвитку дітей. У звичайних умовах дитина рік у рік перебуває в постійній за складом групі, де змінюється тільки назва. Розподіл ролей, тип взаємин у ній також сталі, у групі практично відсутня соціальна динаміка, а соціальний досвід, якого набувають малюки, дуже обмежений. Натомість в умовах різновікової групи кожна дитина пройде природний шлях від молодшого до старшого, неминуче побуває в ролі лідера, керівника, помічника й опікуна молодших. Особливо це набуває ваги нині, коли так багато дітей, які не мають братів і сестер» [5, с. 28].

Вище констатовано, що дітям необхідно обмінюватись різною інформацією на різних рівнях вікового розвитку. Відомо, що спілкування не вичерпується усними або письмовими повідомленнями. У цьому процесі важливу роль відіграють емоції, манери партнерів, жести.

Емоційність, будучи виразною стороною мовлення, є головним механізмом внутрішньої регуляції психічної діяльності дитини, однією з найважливіших його характеристик, впливає практично на всі аспекти діяльності та поведінки дошкільника. Необхідно підкреслити важливість *емоційного реагування*, відповідну реакцію організму, емоційну реакцію дітей дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу на зовнішню дію, мовлення, спрямовану на досягнення позитивного /негативного результату, який означає, що в різних системах організму особистості сталися зміни у вегетативних системах, поведінці, експресії тощо.

У рамках емоційності для психокорекції комунікативних порушень дітей дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу ми пропонуємо використання **емоціогенних засобів** – різних емоційно забарвлених прийомів, які здатні змінити стан дитини, викликати в неї поведінкові реакції, розуміння виконання дій, емоційний відгук у комунікативному напрямі. Також емоціогенність впливає на мотиваційну сферу дитини, її потреби, розвиток когнітивної й емоційної сфер [1].

Ми пропонуємо у психокорекції комунікативних порушень дітей дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу використовувати такі **емоціогенні засоби**, як: кінетичні невербальні засоби спілкування (*жести, міміка, вирази очей, постава тощо*), АВА-терапію (*поведінка сприяє розвитку розуміння мовлення*).

Більш детально зупинимось на цих напрямках. Отже, «велике значення для спілкування, розуміння мовлення, розвитку комунікативних порушень у дітей дошкільного віку з аутизмом мають *жести* – виражальні рухи рук, що передають необхідні дії та внутрішній стан людини; *міміка* – це експресивні рухи м'язів обличчя, що виражають психічний стан, почуття, настрій людини в якийсь момент часу. Міміка репрезентує *шість* основних емоційних станів: гнів, радість, страх, страждання, подив і презирство» [4].

Для психокорекції комунікативних порушень дітей дошкільного віку з аутизмом ми також пропонуємо використання **АВА-терапії**, в основі якої лежить поведінка людини, яка поступово приводить до розвитку розуміння мовлення, запропонованої інформації, комунікативних здібностей, активізує бажання спіл-

куватися з оточенням. «Дана терапія заснована на поведінкових технологіях і методиках, які дають можливість вивчати вплив чинників навколишнього середовища на поведінку аутиста і змінювати його, тобто маніпулювати цими чинниками. Метод АВА-терапії має ще одну назву – модифікація поведінки. Ідея програми АВА полягає в тому, що будь-яка поведінка спричиняє наслідки, і коли це дитині подобається, вона буде повторювати ці дії, якщо ж не подобається – не буде» [3].

Дана методика спонукає до розвитку всіх складних навичок дітей з аутизмом, як-от: *контактність, мова, творча гра, уміння дивитися в очі, слухати*, інші навички, які потрібно розвивати на окремі невеликі блоки-дії.

У процесі організації роботи з дітьми дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу щодо використання різних емоціогенних засобів необхідно враховувати їхні вікові особливості, використовувати матеріал для дітей відповідно до їхнього розвитку, потрібно, щоб він був доступним, зрозумілим і корисним для дітей.

Комплексне використання емоціогенних засобів може бути представлено різними завданнями та вправами. Наприклад, *по-перше*, можна включити завдання, які присвячені знайомству з тілом дитини. Для цього потрібно зробити на великому аркуші паперу контур фігури дитини, а потім називати всі частини тіла або окрему частину тіла, обводити цей контур, або емоційно, з використанням невербальних засобів спілкування вести діалог. *По-друге*, називати предмети одягу дитини та зафарбувати їх на папері. Для цього існують такі ігри, як «Розмова з тілом», «Покажи голову», «Покажи пальці на руці», «Покажи ніс» тощо. Також бажано використовувати вправу «Мова-розуміння», коли дитину, наприклад, просять підняти руку і тут же підказують їй як це можна зробити, а після виконання нагороджують за правильну відповідь. Після декілька спроб із дорослим дитина самостійно вже виконує це завдання, без підказок. Потім бажано давати нову настанову, емоційно повторювати її декілька разів дитині й чекати на самостійне виконання, за що давати щось смачне та приємне для дитини.

Після засвоєння таких дій необхідно ускладнювати виконання й емоційно яскраво просити дитину виконувати дії по черзі: «кивни головою», потім «підними руку», «кивни головою», «підними руку» тощо. Для розвитку **мовлення та комунікативних здібностей** дітей дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу необхідно підбирати завдання з **урахуванням вікових особливостей**. Наприклад, *дітей молодшої групи* можна емоційно позитивно попросити чітко промовляти слова, називати предмети та показувати

на них. *У дітей середньої групи* більш активізувати мовленнєву активність: використовувати прості фрази, як-от «Візьми цукерку», а потім додавати нові слова: «Візьми цукерку зі столу», «Візьми цукерку з письмового столу» тощо. У дітей, які належать до *старшої групи*, можна розвивати розуміння мовлення в рамках діалогічного мовлення. Спочатку необхідно більш слухати дитину, а потім ставити різні запитання, а пізніше пропонувати дитині продовжити розповідь або казку, або історію. Головне завдання у процесі виконання всіх запропонованих вправ – емоційно підтримувати дитину, використовувати відповідні невербальні засоби спілкування: жести, міміку, вирази очей, не переривати дошкільника, а слухати його до кінця. У процесі занять формувати в дітей упевненість, віру в себе.

Необхідно якомога більше говорити, повторювати слова, фрази в ігровій формі в кожній групі дітей, незалежно від сили прояви аутизму. Такими можуть бути ігри «Мінялки іграшок», «Створюємо мультфільми» тощо.

На наступному етапі бажано проводити узагальнення та закріплення матеріалу. «На цьому етапі отримані навички узагальнюються. Коли дитина накопичила досить навичок («візьми», «дай», «іди сюди» тощо), особливу увагу приділяють узагальненню. Заняття починають проводити в незвичних і неочікуваних місцях (на вулиці, у магазині, у ванній). Після – інші особи, що дають дитині завдання (спеціаліст, мама, тато, дідусь, бабуся)» [3].

У результаті розвитку можна побачити, що «якоїсь миті дитина не просто освоює відпрацьовані з нею стимули, але і починає **розуміти мовлення**, нові завдання, самостійно, додаткові відпрацювання вже не потрібні. Наприклад, дитині дають завдання «зачини двері», показують раз – двічі і цього вже цілком досить. Якщо це виходить, значить, програма освоєна, і заняття АВА-терапією більше не потрібні. Дитина починає далі освоювати інформацію з навколишнього середовища, як роблять це і зазвичай розвиваються діти» [3].

Необхідно пам'ятати, що всі заняття потрібно реалізувати в атмосфері тепла та довіри з підкріпленням невербальних засобів спілкування, з позитивно-емоційним настроєм, бо саме емоційно виразний бік мовлення дорослих спонукає й відбиває емоційне ставлення дошкільника до того, що він говорить. А виразність мовлення дитини в майбутньому – це перехід від комунікативного вміння до комунікативної майстерності.

Отже, розглянута актуальна проблема психокорекції комунікативних порушень дітей дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу емоціогенними засобами, тобто емоційно забарвленими прийомами, які здатні змінити стан дитини

дошкільного віку, викликати у неї відповідні поведінкові дії, емоційний відгук у комунікативному напрямі, розуміння виконання дій, які в даній статті представлені кінетичними невербальними засобами спілкування: жестами, мімікою, виразами очей і АВА-терапією, в основі якої відгук на запропоновані завдання, поведінка дитини, її дії сприяють розвитку розуміння мовлення. Необхідно підкреслити важливість послідовного, поетапного, поелементного, системного розучування різних дій і відточування повторів із запам'ятовуванням предметів з урахуванням вікових особливостей, що потребує багато зусиль і часу.

Комплексне, інтегроване використання різних емоціогенних засобів психокорекції, як-от невербальні засоби спілкування, АВА-терапія, поступово сприятиме ліквідації комунікативних порушень дітей з аутистичними розладами та розвитку розуміння мовлення дітьми даної категорії. І, безумовне, ми отримуємо позитивні реакції дітей в їхніх емоціях, бадьорому настрої, який не тільки сприятиме розумінню мовлення, а й допоможе опанувати рідною мову, розвивати словниковий запас дитини, її пам'ять, уяву, мислення для подальшого всебічно розвитку особистості дитини дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу.

Перспективами подальших наукових досліджень є розроблення програми психокорекції комунікативних порушень дітей дошкільного віку з аутизмом в умовах груп змішаного вікового складу емоціогенними засобами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волженцева І. Генезис поліфункціональної регуляції психічних станів особистості емоціогенними засобами : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2013. 350 с.
2. Комунікація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.
3. Литвяк Д., Зленко Л. Корекційно-розвивальні методики для роботи з дітьми з аутизмом (методичні рекомендації). Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського. Чернігів, 2020. 78 с.
4. Спілкування як інструмент професійної діяльності. URL: <https://vseosvita.ua/library/lekcija-na-temu-spilkuвання-ak-instrument-profesijnoi-dialnosti-290734.html>.
5. Попович О.М. Виховання та навчання дітей дошкільного віку в різновікових групах: курс лекцій з дисципліни для студентів денної та заочної форми навчання напряму підготовки 6.010101 «Дошкільна освіта». Мукачево : МДУ, 2018. 104 с.